

ספר המרדכי על הרי"ף

ספר המרדכי הוא ספר על הרי"ף, שנתחבר על הרי"ף על הסדר, מתחילת המסכת עד סופה. והדיבור המתחיל של המרדכי הוא הרי"ף.

כך מבואר במרדכי ברכות פרק ראשון (רמז א) בכל נוסחאות הספר, וכך הוא ב'מרדכי השלם':

אלא רבנן. וכיון דאיתא לרבנן עבדינן כוונתיהו (לשון הרי"ף)
א. ב. וכן פסק רש"י כדברי האלפסי², [שכתב]³ ואנן² היכי
קרינן ק"ש מבעוד יום ואין אנו מוכתינין עד צאת הכוכבים,
שק"ש שלפני המטה הוא עיקר והוא לאחר צאת הכוכבים.

כתב המרדכי "וכן פסק רש"י כדברי האלפסי" אף על פי שקודם לכן לא הזכיר את הרי"ף, אלא קא משמע
לן המרדכי שספרו הוא על הרי"ף והדיבור המתחיל שלו הוא הרי"ף.

וכן הלאה במסכת ברכות רמזים ב עד ח זה אחר זה כל הדיבורים מופיעים ברי"ף.

והנה ברמז ט קיים "דיבור המתחיל" שאיננו נמצא ברי"ף: "אבא בנימן אומר מנין למתפלל שלא יהא
דבר חוצץ בינו לבין הכותל שנאמר ויסב חזקיהו פניו וגו'".

לאור האמור בשנויי נוסחאות שם (מס' 30), מובן ונהיר, שפיסקה זו כלל איננה נמצאת ולא היתה בספר
המרדכי המקורי של אושטרייך, אלא זו מהוספות ריינוס הראשונות בש"ס, בלי שציין לנו את מקור
הדברים, אך היא נעתקה תיבה בתיבה מתוך ספר אור זרוע (הל' ק"ש סי' ה).

אמנם להלן במסכת ברכות (רמז יט) איתא בכל נוסחאות הספר, וכך הוא במרדכי השלם:

כתב באור זרוע (הל' ק"ש סי' יא-יב), ראיתי את מורי הר"ר רמז יט
יהודה חסיד ואת מורי הר"ר אברהם שהיו קורין שנים מקרא
ואחד תרגום בשעת קריאת התורה, משום דבאותו ענין
קעסיק⁵. וכן נ"ל דמלמדי תינוקות את הפרשה⁶ יצאו ידי

נמצא שדרכו של רבינו מרדכי בן הלל עצמו במסכת ברכות רמז יט, כשרצה להביא את דברי האור זרוע
פתח "כתב באור זרוע". (ובמסכתות אחרות חותם המרדכי בסוף הפסקה: אור זרוע). אך לא יעתיק ממנו
בשתיקה. ואילו ההוספה במרדכי למעלה ברמז ט מספר אור זרוע היא פעולת 'ריינוס' שנמצאת רק בכתבי
יד של 'ריינוס', והיא בשתיקה בלי שגילה את המקור, כפי שהוא ברוב הוספות ריינוס שלפנינו.

את מלאכת הרישום הזאת של כל דיבור המתחיל במרדכי מול הרי"ף פעל ועשה רבינו השל"ה הקדוש
בביאורו הגדול שחיבר לספר המרדכי בספר "בגדי ישע" לברכות הנדפס בספר עמק ברכה (אמשטרדם
תפ"ט) השל"ה מציין את דיבורי המתחיל של המרדכי לפי רי"ף דפוס סביוניטה שי"ד שלמד בו¹.

ועל מרדכי ברכות פרק שלושה שאכלו (רמז קעג), כתב החיד"א ז"ל בספרו שו"ת יוסף אומץ (סימן עא):
ואחזה אנכי להגאון החסיד הרב שני לוחות הברית בביאורו למרדכי דברכות ונדפס בספר עמק
ברכה דפוס אמשטרד' דף ק"ס ע"א שעמד על זה, ופירש דכונת המרדכי דדעת הרי"ף הוא כן מה

¹ וכך הוא ביאור השל"ה בספר "עמק ברכה" דיבורים ראשונים של ברכות: מאימתי קורין. דף ג' ע"א (כן הוא שם ברי"ף דפוס סביוניטה
שי"ד): בערבי שבתות. דף ג' ע"ב (כן הוא שם ברי"ף דפוס סביוניטה שי"ד): שקידש היום. שם (רי"ף שם): אבעית אימא. שם (רי"ף
שם): וכיון דאיתא כו'. שם (רי"ף שם):

שהחמיר בג', וכח סברתו היינו מדלא הזכיר הש"ס כלל מצירוף שנים דגן וא' ירק ועל זה סמך הרי"ף משום דראית הירושלמי יש לדחות והאריך בזה ע"ש באורך. **והגם שהוא דוחק, חדא דלא הזכיר דברי הרי"ף מקודם כדי שעתה יגלה לן טעמיה וסמוכות שלו.** ועוד דאעיקרא ההכרח מדלא הזכיר הש"ס מצירוף ב' דגן וא' ירק אינו הכרח ויש לדחות. מ"מ דברי המרדכי באו לכלל ישוב.

לאור האמור דברי השל"ה מובנים היטב, כיון שהמרדכי הוא ספר על הרי"ף איננו צריך להזכיר את הרי"ף, כי מובן מאיליו שעליו הוא קאי כמו הר"ן, וכפי שביאר השל"ה עצמו מתחילת ברכות.

ההבדל המרכזי בין שתי נוסחאות ספר המרדכי, זהו הרי"ף. המרדכי המקורי בדרך כלל הוא על הרי"ף, ומטעם זה כתבי יד האשכנזיים של הרי"ף עם מרדכי בגיליון הם 'אושטרייך'. לא כן המרדכי ריינוס שהוא עם ההוספות, כמו המרדכי הנדפס בגמרות, הפך להיות ספר פסקים עצמאי. הוא פתח במסכת בבא קמא כנוכח בדברי שו"ת מהרי"ל וכמו שהוא בספר 'מרדכי קטן', ובמקום להיות 'דיבור המתחיל' לרי"ף, העתיק את קיצור לשון הרי"ף לתוכו לפיסקה הראשונה של המרדכי ריינוס ב"ק.

כך גם אם נמשיך במסכת ברכות **לפרק ח – אלו דברים.** בתחילת הפרק, עד רמז קצא – שתי הנוסחאות זהות – הדיבורים אחד אחרי השני על הרי"ף. דהיינו ריינוס נשאר כמו אושטרייך המקור שאותו הוא מעתיק.

אך מכאן ואילך נחלקו הנוסחאות ב'דיני נטילת ידיים':

1 - נוסח **אושטרייך** המקורי של רבינו מרדכי בן הלל, על הרי"ף פרק זה, נותר בכתב יד עד היום, ולא נדפס מעולם, אלא עתה לראשונה בספר 'מרדכי השלם'. והוא כולל 3 עמודים חדשים על סדר הרי"ף. (וכן הוא בדומה לפרק ערבי פסחים המקורי של המרדכי על הרי"ף, שגם כן נדפס עתה מכתבי יד).

2 - בנוסח המרדכי שבדפוסים, וכן הוא בכתבי יד **ריינוס**, השמיט מעתיק הקדמון את נוסח הפרק המקורי הזה של המרדכי על הרי"ף, והעתיק תמורתו את "דיני נטילה" אלו, שהוא הלכות נטילת ידיים בסדר עצמאי שנכתב כחיבור עצמאי בהלכות סעודה, על ידי חד מקדמוני גדולי בעלי התוספות באנגליה רבינו יצחק בן פרץ תלמיד ריצב"א, שתורתו נלמדה עד עתה בשתיקה בתור 'מרדכי', מבלי שיוזכר שמו עליו. (אך שמו נודע כגדול בדורו בתשובותיו וחידושיהו שהובאו בהגהות מרדכי ריינוס ובתוספות חכמי אנגליה). וזהו כל מה שנמצא במרדכי שבדפוסים ברכות מרמז קצב – עד רמז רז – 15 רמזים (במרדכי השלם 12 עמודים).

על תגלית נפלאה זו העיר לפני שנים רבות חוקר המרדכי הגדול הרב ד"ר שמואל כהן (במחקרו על המרדכי שתורגם מגרמנית לעברית ב'סיני').

וכך זה עתה:

דיני נטילה²⁷

[נוסח הנדפס וכ"י ריינוס²⁸]

רמז נקראת²⁹ נטילה על שם שמוגביה ידיו (סוטה ה, ב) כדכתיב קצב (ישעיהו סג, ט) וינטלם וינשאם³⁰.

ויו"ט נטילה על שם אנטל³¹ שם הכלי אשר בו המים לרחיצה כדאמר בב"ב (נה, ב) אנפק אנבג אנטל, שם הכלי שבו המים.

קפד). ²⁷ הלכות נט"י אשר במרדכי הנדפס וכתבי יד הקרובים אליו (דהיינו נוסח ריינוס), עיקרן העתקה מן החיבור הקדמון הנקרא 'טוב להודות', עם כמה הוספות. חיבור זה נדפס מכ"י בקובץ פעמי יעקב לז-לח, עיין פרטים אודותיו בהקדמה שם. ואכן בדפוס שונעינו רמ"ד (בעמוד המתחיל 'הלכות נטילה' בסוף הטור הב') מופיע המשפט: "העתקתי זה מנמוקי הר"ר יצחק בן הר"ר פרץ גאון", וכן איתא בכ"י ל, דבר המגלה גם את זהות מחבר 'טוב להודות'. ²⁸ מקור פירוש זה הוא

דיני נטילה

[נוסח כתבי יד אוסטרייך 134]

בין תבשיל לתבשיל (לשון הרי"ף כ, ב טהגנו חילין קה, ב, ששניהם של בשר או שניהם של גבינה, אבל בין תבשיל דבשר לגבינה שאכל קודם¹, חובת. ור"ת פירש (תוס' חילין קה, ב ד"ה לא שנו), בין תבשיל של בשר לתבשיל של גבינה, שאין

וב"ה זו חדוה ושמחה שקיימת היום אפשרות לברר את הנוסחאות האמיתיות הדק היטב כי עיינו הרואות שיש בכל הסוגיות האלו נפקותות שונות בכמה הלכות בקלות בזכות העבודה הגדולה שעשו בספר 'מרדכי השלם'.

מנא לן שכתב יד וטיקן הוא המקורי מבין כתבי היד השלמים?

לאור האמור נראה שהתשובה היא מפני שסדר הדיבורים שלו הם הכי צמודים לרי"ף. (כי כתב יד שיש בו חריגות, שקיימים בו "דיבורים המתחילים" שאינם נמצאים ברי"ף, המשמעות היא שיש הוספות. או מאידך, כתב יד שחסרים בו דיבורים מהרי"ף, המשמעות היא שהוא כתב יד המקצר ומשמיט). זו ראייה של מקורות, ויש גם סימן, שמצוי בו יותר מאחרים נוסח גוף ראשון של המחבר "ואני הדיוט" או "ולי נראה" ברוב המסכתות. וידוע שכתב יד בודפשט מדויק בצחצוח התיבות שלו יותר מוטיקן שיש בו לפעמים ט"ס, אלא שבודפשט איננו שלם ומקורי בסדר הפיסקאות על הרי"ף כמו וטיקן. כתב יד אוקספורד 778 יותר מקורי מוטיקן אלא שהוא לא שלם, מכיל בעיקר את מסכתות ברכות ומועד, וקיימים בו מעט מאוד דיבורים חדשים של המרדכי על הרי"ף שאינם בוטיקן, אלא בגיליון וטיקן ובהשמטות שבתחילת הכרך. נוסח אוקספורד בולט מכולם באותנטיות שלו, ובו קיימים הגהות ספורות בלבד בכל מסכת בגיליון. כ"י שלישי גם קרוב למקור שכמעט לא ידוע לי עליו, הוא כ"י לונדון 15 לא שלם. העניין הזה נתברר לאשורו בכמה מקומות: 1. מבוא לספר 'מרדכי השלם' על מסכת ביצה' שיצא לאור בשנת תשמ"ג על ידי מכון ירושלים בעריכת הרב יצחק קלינמן וד"ר יהושע הורוביץ (פרק א עמ' 16). 2. ידידי הרב אהרן גבאי שליט"א ב'חצי גבורים' לפני מס' שנים. 3. ידידי הרב אריאל אפרים אהרונוב שליט"א ב'חצי גבורים' הקודם לגבי פרק ערבי פסחים האמיתי של המרדכי על הרי"ף (והדפיס שם מכתבי יד וטיקן ואוקספורד הנ"ל).

אשמח ואודה על כל הערה ותיקון.